

Juleferien hos jernverkseier Jacob Aall på Nes i 1820

Av Jan Faye Braadland, utgiver av Andreas Fayes dagbøker | 11. desember 2023 |

Som utgiver av Andreas Fayes dagbøker 1818–1832 har jeg gleden av å presentere et utdrag fra reisen Faye foretok til Nes ved Tvedestrand med hans egne dagbokbeskrivelser av juleferien hos jernverkseier Jacob Aall og familie i 1820. Utdraget er hentet fra Bind I av dagbøkene med arbeidstittelen *Latinskoleelev og Drammens galante Chevalier 1818–1823*.

Første bind skal utgis digitalt i regi av Det norske språk- og litteraturselskap (NSL) på Bokselskap.no våren 2024. Det er planlagt 3 bind av dagbøkene. Novus Forlag AS skal stå for den trykte utgaven, men finansieringen er ikke kommet helt på plass ennå. Den trykte og rikt illustrerte boken vil koste rundt 350 kroner. Hvis du ønsker å støtte bokutgivelsen av Bind I i forkant, setter jeg deg opp på en subskripsjonsliste og sender boken med faktura så fort boken foreligger. Meld gjerne din interesse allerede nå – og send navn og adresse til utgiver Jan Faye Braadland på post@tekstforlaget.no

Etter juleeksamenen på Drammens lærde Skole (Latinskolen) i begynnelsen av desember 1820 hadde medelevene Nicolay og Jørgen Aall invitert Andreas Faye, broren Georg Taylor Faye og fetteren Gabriel Smith Faye til å være med til Nes jernverk ved Tvedestrand for å feire julen der. Det ble en strabasiøs ferd med hest og slede på variabelt vinterføre. Først to og et halvt døgn senere kom de frem til Storegård på Nes hvor de skulle tilbringe en uforglemmelig jul og nyttår. Vennskapet med jernverkseier Jacob Aall og familien skulle de neste tiårene få avgjørende betydning for Andreas Fayes liv og virke både som nabo og sogneprest i Holt og som historisk forfatter.

Andreas Faye oppsummerer den første av tre dagbøker som utgjør Bind I med disse ordene: «Denne Juul er en af de behageligste Ferier jeg paa lang Tiid har havt, – og jeg vil ønske, at ende min næste Dagbog saa vel tilfreds som jeg ende denne.»

God lesning – God Jul – Godt Nytt År 2024!

Figur 1. *Storegård på Nes jernverk på 1810-tallet*. Tegning av Hans Ditlef Franciscus (Frants) von Linstow (1787–1851). Stiftelsen Caroline og Knut Aalls Minde.

I Aften [lørdag 16. desember 1820] blev jeg og Georg af Nicolay og Jørgen Aall budne til Næs Jærnværk og vi skulde reise med dem i Morgen; men Georg, som endnu ei var færdig med Examen skulde kjøre med Herlufserne.¹ Efter at have bragt mit Tøi i største Hast istand kom jeg til Tangen om Søndagformiddag, hvorfra vi skulde tiltræde vor Reise. Beskrivelse om denne, og meget om Næs kan sees i understaaende Brev. –

Gode Fader –

¹ Brødrene *Nicolai* Benjamin Aall (1805–1888) og Hans *Jørgen* Christian Aall (1806–1894), de to eldste sønnene til jernverkseier Jacob Aall (1773–1844) og Lovise Andrea Aall f. Stephansen (1779–1825), gikk begge sammen med AF i øverste klasse på Drammens lærde Skole. Om jule- og nyttårsbesøket i 1820 hos familien Aall på Nes ved Tvedestrand, se også Faye II 1 s. 32–34 (ms. s. 30b–33a) og Jahr 2021:64–67. AFs bror Georg Taylor Faye reiste dagen etter sammen med brødrene Hans og Nicolai Benjamin Herlofson.

Efterat vi havde forladt det langgadede Drammen Klokken henved 12 om Middagen kom vi, efter nogle Timers Forløb, til Revu, hvor vi tog den øvre Vei gjenem Lardalen.² Vi maatt[e] tæt ved Revu over nogle høje Bjerge, hvor Veien i sig selv er slet og, formedelst den meg[et] Iis, hvormed den var opfyldt, noget led at reise. Den nedenunder liggende Bygd, som fra denne Side er en vild Bjersegn gjenemreiste vi temmelig hurtig paa de mange Vande, som der findes og kom endelig til Skiftet Sundby, hvor der var en smuk Gjestgiverinde, men slet Befordring. – Veiene og Føret derifra til Flotten³ omt: 6 1/2 Miil fra Drammen vare temmelig gode, da vi havde megen Iis at kjøre, blandt andet paa Loven,⁴ dog var den sidste Miil noget farlig; et Steds fEx: var Veien saa smal indsluttet af Bjerge at jeg neppe troer Aqveleie⁵ kunde komme derigjenem, og et Stykke længere borte, ved den saakaldte Vrangfos⁶, var den endnu styggere, da en skraa haalket Bakke gaaer ligge forbi en Fos af Loven; her vovede vi ei at side i Slederne, men vi maatte sætte os ned paa vore Kapper og saaledes fare ned af Bakken. – Af dette Middel maatte vi paa flere Stæder benytte os, saavelsom, at holde os fast ved Slederne og paa Benene glide ned af Bakkerne. Denne Miil gik meget fort, da vi havde en Skydsmand, der kjørte, som et galt Menneske. Klokken 12 1/2 om Natten kom vi til Flotten, hvor vi overnattede til klokken 6 1/2 og drak Thee og spiste Ribbenbærsteg,⁷ som vi havde med os. – Klokken 1 om Middagen kom vi til Biørntvet, tæt ved Portsgrund, hvor Nicolay Aalls Moder boer, der saae ud

² Beskrivelsen nedenfor tyder på at guttenes reiserute i all hovedsak fulgte den gamle kongeveien mellom Drammen og Skien, først til Revaa ved Sande, deretter over Hanekleiva til Sundbyfoss, Vassås, Lardal, et stykke nedover Numedalslågen og over til Siljan og Skien/Porsgrunn. Da den gamle kongeveien ble anlagt, gjaldt prinsippet om at den korteste avstanden mellom to punkter gikk i en rett linje på tvers av både daler og åser. Det var først på 1800-tallet at man begynte å la veien følge landskapet for å unngå partier med ekstra sterk stigning. Istedenfor å legge veien rett over åsen, ble den nå anlagt rundt. Dagens fylkesvei 319 og den gamle kongeveien fra Sande over Hanekleiva viser tydelig de to prinsippene for veibygging (<https://holmestrand.kommune.no/innbyggerhjelpen/kultur-idrett-og-fritid/kunst-og-kultur/lokalhistorie/kulturminner/kulturminner-i-kommunen/kongeveien-mellom-oslo-og-skien-over-hanekleiva/> 13.10.2022)

³ **Flåtten**, stedsnavn i nærheten av Porsgrunn.

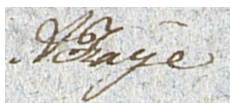
⁴ «Loven» må tolkes som Lågen, altså Numedalslågen, som reisefølget enten må ha krysset eller kjørt på isen deler av.

⁵ Sikkert navn på en hest i familiens eie, oppkalt etter blomsten akeleie, en flerårig blomst som tilhører soleiefamilien.

⁶ **Vrangfoss** ligger i Numedalslågen mellom Svarstad og Steinholt.

⁷ «Ribbenbærsteg» er ikke ordbokført i Norge, men ordet er registrert både i Arne Garborgs roman *Bondestudentar* fra 1883, s. 265, og i en artikkel om en håndverkerfest i Kragerø gjengitt i det Brooklyn-baserte *Nordisk Tidende* 1907, nr. 13 (JFB Faye-arkiv: e-post fra Ernst Håkon Jahr 04.07.2023). Ut fra disse og andre opplysninger kan ord og kontekst neppe tolkes annerledes enn at dette må være stekt ribbe med f.eks. tyttbærsyltetøy guttene hadde med seg fra Drammen.

til at være en meget snild Kone.⁸ Her spiste vi Middag og fik hendes Heste til Brevig. – Klokken 5 kom vi til Brevig og Klokken 3 om Natten til Øgaarden,⁹ hvor vi overnattede til Klokken 6½ hvorpaa vi reiste videre, efter at have drukken Chocolate og spist Frokost; men forat være kort, Klokken 7 om Tirsdags Aften kom vi til Næs, til Hest, da vi red den sidste ½ Miil. Dette er Ende paa min lange Reise, men endnu ikke paa mit Brev. Jernværket har jeg allerede beseet, især fornøjede det mig at see den Hurtighed hvormed man gjorde Spiger. a dieu mon père A Faye

Gode Moder!

Nogle Linier vil jeg ogsaa tilskrive Dem. Klæderne som jeg havde med, pakkede Tante ned i Aallernes Kufferter,¹⁰ forat vi bedre kunde føre det med os, og Klædet hvori de vare indpakkede blev tilbage paa Tangen. Fader har faaet Beretning om vor Reise; nu skal De faae om Næs. Det ligger i en af temmelig høie Bjerge indsluttet Dal, igjenem hvilken løber en Elv, hvorved Værket drives, der seer ud som en liden By. – Gaarden selv er smuk og ligner Austad noget.¹¹ – Værelserne ere meget smukke og prydes med en smuk Maler og Kobberstik Samling. Fru Aalls Kabinet udmærker sig især baade ved Pragt og Smag. Haven er meget stor og forsaavidt jeg paa denne Aarstid kan bedømme, smuk og afvexlende. – En lille Bygning i den som jeg formedelst dens Smukhed ansaae for et Lysthuus er – et Sommerhuus for Duer og andre Fugle. Paa en Øe i et lidet Vand i Haven var et Svanehuus, hvori fandtes 2 smukke Svaner. En smuk Grotte og et temmelig stort Drivhuus findes ligeledes i Haven m m. Aall har et stort

⁸ På Bjørntvedt gård i Porsgrunn, også kjent som «Aallgaarden», bodde Anna Katrine Aall f. Iversen (1786–1849), enke etter Nicolai Benjamin Aall (1776–1811), en yngre bror av jernverkseier Jacob Aall på Nes (Svendsen 1984:100f. og Aall 1938:5–18). Sønnen i huset het for ordens skyld også Nicolai Benjamin Aall (1805–1873), født samme år og med samme navn som fetteren på Nes, senere adjunkt og sogneprest (Bie 1885:9).

⁹ Overnattingssted på Ødegården ved Feset i Bamble, der det i 1872 ble anlagt et gruvekompleks for i hovedsak å utvinne apatitt, et råstoff til fremstilling av gjødsel (**Ødegården Verk**, lokalhistoriewiki.no, lastet 08.12.2023).

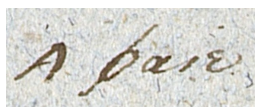
¹⁰ Brødrene Aall losjerte under oppholdet i Drammen på Tangen hos AFs onkel Gabriel Smith Faye d.e. (1769–1821) og tante Anthonette Faye f. Anker Dorph (1772–1823).

¹¹ **Austad gård** – et av gamle Drammens mest berømte signalbygg på sørsiden av Drammenselva i Strømsgodset sogn, kjent gårdsnavn helt fra 1300-tallet, og i 1678 skjenket Kongen, Christian 5. (1646–1699), Jarlsberg grevskap med Austad til sin halvbror, stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve (1638–1704) som for en kort tid bosatte seg på Bragernes og gjorde byen til Norges residensstad. Dagens hovedbygning, som i dag tilhører Drammens Museum, ble oppført i årene 1808 til 1813 av Peder von Cappelen (1763–1837) som gjennom ekteskap overtok Austad i 1793 (Borgen 2004:15f.).

Bibliotek omt: 6000 Bind og hans Kone et lille smukt af Moerskabsbøger og – Aall saavelsom hans Kone ere serdeles snilde Folk og jeg fornøjer mig godt især om Aftenerne, naar Aall, efterat have forladt sin Contoir læser høit for det forsamlede Huus af en eller anden intresant tysk Bog, som han strax oversætter og det saa flydende at man kunde tro han læste en norsk[.] Lev vel for denne Gang fra Andreas Faye

Snilde Herman!

For at trøste Dig over at vi reiste fra Dig i Julen vil jeg nu skrive Dig til og det noget efter din Smag. Foruden Værkshestene findes her 8 Heste blandt hvilke en lille sort, som tilhøre Smaagutterne og, som de kan bruge naar de vil, saavelsom og en anden Hest, saalænge Nicolay[,] Jørgen og vi ere her. Var du her skulde du faae Duer nok at see, da Jacob og Hofman, Aalls yngre Sønner¹² have henved 80 og det af forskjellige Sorter, saasom Krave,¹³ Hønseduer osv. – Hofmand, Aalls yngste Søn er omt: paa din Alder og er en flink lille Dreng, da han allerede læser Latin og Fransk, har læst ud den danske Grammatik og noget af Geographien m m[.] Tænk kjære Herman! hvormegen Fliid du maa anvende forat kunne komme saavidt som han. – Far vel kjære Herman. A Φαίε . –

Høistærede Jomfruer!

I maae ei heller være Stedbørn, endskjøndt jeg for denne Gang ikke har stort mere at skrive om. – I Moders Brev talte jeg om det forsamlede Huus, som jeg nu vil forklare – Det bestaaer af Hr J Aall Ridder og Ejer af Næsværk[,] hans Gemalinde, Jomfru Nicoline og Laura Aall, to forstandige huslige og behagelige Piger[,] Nicolay og Jørgen, som I kjænde, Jacob & Hofman to snilde Gutter, især den første, den sidste har meget tilfældes med Herman; Dikta[,] Aalls yngste Datter 3 Aar gammel.¹⁴

¹² Jacob Aall (1809–1879) og Niels Hofman Aall (1812–1902).

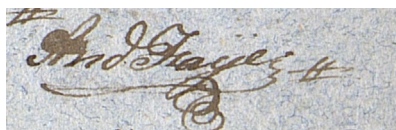
¹³ Eurasisk kravedue (*Streptopelia decaocto*), dueart hjemmehørende i Europa og Asia.

¹⁴ I brevet lister AF opp hele Aall-familien på Nes (Stubhaug 2014:534): Jernverkseier Jacob Aall (1773–1844) og hans hustru Lovise Andrea Aall f. Stephansen (1779–1825); døtrene Anne Nicoline (1800–1886), gift 1828 med

Jomfru Lundby Guvernante. Hartman studiosus theologiæ, Informator[,] Jomfru Tvede, og Jomfru Finne fra Arendahl.¹⁵ Mine ærede Damer vilde nok gjerne, thi de er nu de fleste Fruentimmers Skik, vide hvorledes de omtalte Personer see ud, især Damerne, hvad Facon deres Kjoler haver, hvorledes deres Haar er opsatte osv; men jeg befatter mit ikke med saadanne Bagateller – modtag Hilsen fra your humble servant Andreas Faye[.]

Pro Hils alle gode Venner. Glædeligt Nytaar! Dans raskt i Bertes Bryllup!¹⁶ Gjem dette Brev til jeg kommer hjem da det tillige er min Dagbog. –

Aalls Contoir den 22de og Hartmans Værelse den 23 December 1820 Næs Jærnværk
#And Faye#

23. I Dag kom Georg, Gabriel og Herlufserne hid fra Drammen. –

25. 1ste Juledag styrede jeg Laura Aall i Slede til Holts Kirke ¼ Miil fra Næs. Kirken var meget smuk. –

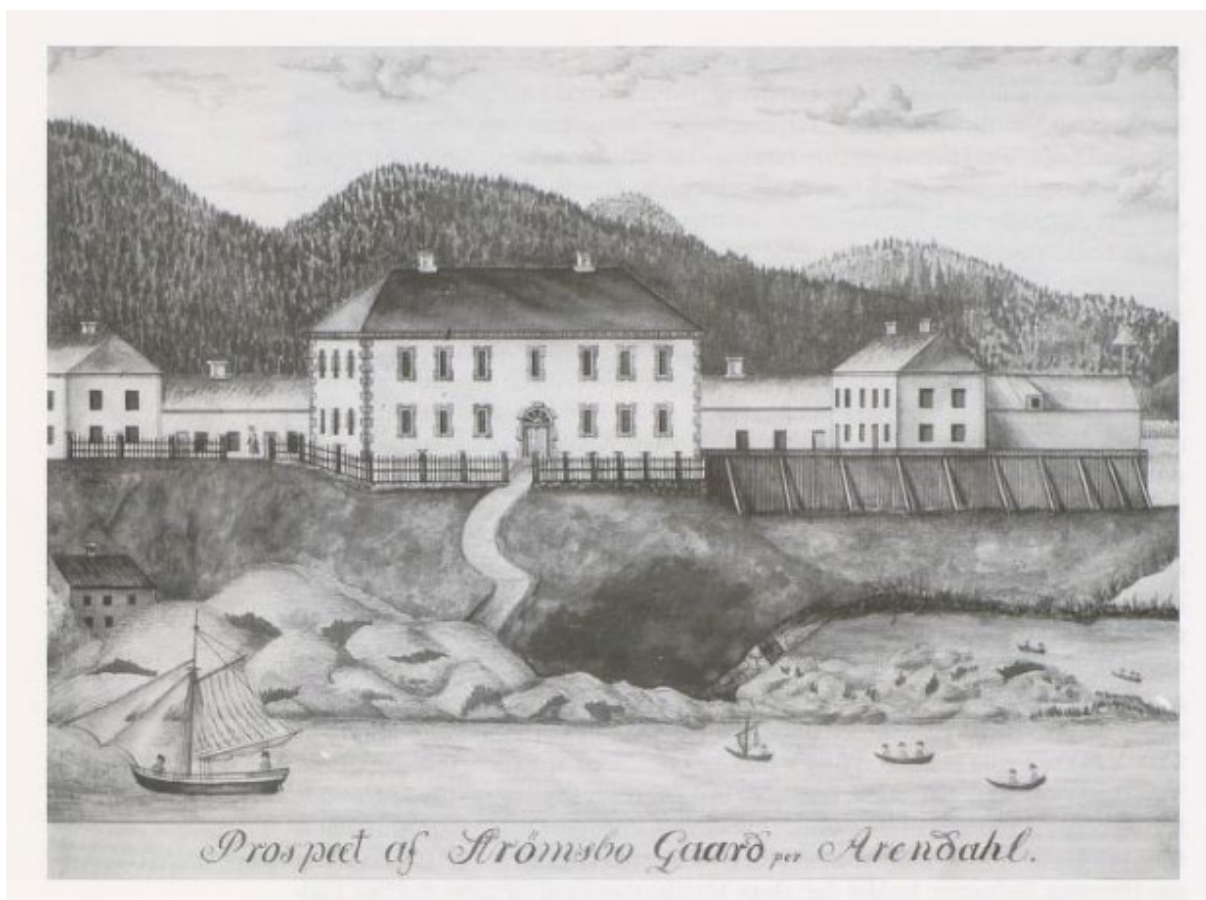
29. I Dagmorges reiste Vi ned til Arendal 2 Miil fra Næs. Vi toge ind paa Strømsbo et lille Stykke fra Byen hos Herlufson, hvor vi spiste til Middag. Efter at have hilst paa Hr Kalvig og beseet Theatret,¹⁷ som vel er lille, men meget smukt, reiste vi tilbage, undtagen Nicolay C Aall og Hofman, som blev hos Herlufson endnu et Par dage. Vi kom om Aftenen tilbage til Næs. –

overlærer Otto Vincent Lange (1797–1870), og Amborg *Laura* (1803–1889), gift 1827 med skipsreder Hans Eleonardus Møller (1804–1867), sønn av Jacob Aalls svoger med samme navn; de tidligere nevnte sønnene *Nicolai* Benjamin, Hans *Jørgen* Christian, *Jacob* og *Nils Hofman*, og minstejenta *Benedicta* Henrikka (1817–1912).

¹⁵ Guvernante Lovise Sophie Lundbye (1784–1851), tjenestepikene «Jomfru [Cathrine] Tvede» og «Jomfru Finne», sannsynligvis en av døtrene til sorenskriver Andreas Frederich Finne (1750–1838) i Kolbjørnsvik på Hisøy, samt Johan Marius Hartmann (1789–1867), cand.theol. og huslærer (Stubhaug 2014).

¹⁶ Berthe Olsdatter, «Pige» hos Christopher Faye på Linges, giftet seg med matros Ole Johannesen i Bragernes kirke 28. desember 1820 (Bragernes kirkebøker, SAKO/A-6/F/Fa/L0007: Ministerialbok nr. I 7, 1815-1829, s. 400-401).

¹⁷ Peter Didrik Stelling Steen Herlufson på Strømsbo, «Hr. Kalvig» er identisk med skipsreder og konsul Morten Michael Kallevig (1772–1827), og teateret er «Comediehuset» som var Arendals teater fra 1811 til det ble revet sommeren 1953. Det var et barokktypeteater, med gulv som kunne heves og senkes, orkestergrav, eksteriør i moderne empirestil og plass til 270 tilskuere (Frøstrup 2017:133f.).

Figur 2. Prospekt av Strømsbu gård i Arendal. Akvarell malt rundt 1830 av Lars Berg. Aust-Agder museum og arkiv, AAM.B.1351.

Omendskjønt jeg ikke har været i Selskab, ikke dandset det minste, ikke spilt Kort, ikke faaet et Kys, det vil sige, ikke leget en Panteleg¹⁸, har jeg dog fornøyet mig meget godt. Man kan vel spørge hvormed jeg da fornøiede mig. Undertiden læste jeg Moerskabsbøger; hvoraf Fru Aall havde et god Forraad. Om Aftenene læste Hr Aall høit for os af en eller anden moresom Bog. I Helligdags Aftene[n] legede vi Juleleger

¹⁸ **Pantelek** – selskapslek hvor det blir gitt pant, f.eks. ved at deltakerne dømmes til å avgi en gjenstand som ved lekens slutt kan frigis ved at man utfører en bestemt handling eller lignende. I en bok om den gamle panteleken heter det at deltakerne gir fra seg et pant som legges i en haug. Det kan være en sko, en strømpe, en jakke, et belte eller noe annet. Lederen sitter med ryggen til og løfter nå opp pantet, mens de andre finner en oppgave til den som eier pantet: Løpe rundt huset, rundt bordet, raute som en ku osv. Jo mer oppfinnsom man er, desto morsommere blir det. En av grunnene til at panteleker var så populære i gamle dager, var nok at oppgaven ofte gikk ut på et kys til en gutt eller jente, og det var den gang jenter og gutter nesten aldri fikk være sammen alene før de var forlovet, og knapt nok da (Lundstøl og Nerheim 1993:43). Det er mange former av denne selskapsleken, f.eks. en variant hvor en deltaker med bind for øynene står i midten av en ring med deltakere og skal gjette hva en annen har lagt frem som pant, en annen variant er «Flasketuten peker på».

dog ikke Pantelege, da Damene ikke kunde lide dem, men vi fornøjede os med andre Lege saasom at bytte Gaarde¹⁹ osv. Meget fornøiede det mig at tale med Damene, da disse var nogle forstandige og behagelige intresante Fruentimere. Undertiden spillede jeg ogsaa Skak²⁰ og Billard.²¹ osv. –

Hr Jacob Aall er en meget snild og en fortræffelig Mand, som jeg stedse vil ønske at ligne baade som Mand, Fader og Statsborger. –

Fru Aall er ligeledes en meget snild og forstandig Kone; jeg hørte og saae, den korte Tid jeg var der, mange ædle og menneskekjærlige Handlinger saavel af hende som hendes Mand[.]

¹⁹ «at bytte Gaarde» er nok et foreldet begrep, men i sine erindringer rundt 1850 beskriver AF mer forståelige leker: «Undertiden læste jeg Morskabsbøger, hvoraf Fru Aall har et godt Forraad, undertiden legede vi Juleleger **som** bytte Sæde, Blindebuk o.s.v., men ikke Pantelege, som Damerne ei kunde lide» (Kuben, Faye II 1 s. 34, ms. s. 32b).

²⁰ **Sjakk** – svært gammelt brettspill, som spilles av to personer på sjakkbrett med 16 brikker hver, og som går ut på ved flytting av brikkene etter bestemte regler å slå ut motstanderens brikker og gjøre den viktigste brikken (kongen) matt (NAOB). Faye-biograf Ernst Håkon Jahr mener sågar at AF «er den første norske sjakkspilleren vi kjenner navnet på etter 1814», og at motspilleren sannsynligvis var jernverkseier Jacob Aall (Jahr 2021:90).

²¹ **Biljard** – fra fransk *billard*, avledet av *bille* 'trestykke', av middelalderlatin *bilja*, *billia* 'trestamme'. Spill hvor man på et rektangulært bord støter kuler med tilspissede stokker, køer (NAOB). Det finnes mange ulike typer biljard, men det er nok *carambole* som ble spilt på Nes i 1820. Det spilles av to deltakere på et bord uten hull med 1 rød, 1 hvit og 1 gul eller 1 hvit køball med svart prikk. Spillerne støter etter tur sin køball og skal i ett støt treffe de to andre kulene med denne. Det kalles å carambolere. I den vanligste formen, 3-vant carambole, skal køballen også treffe tre vant underveis. På et såkalt carambolebord kan man også spille kjeglebiljard med tre kuler og fem trekjegler midt på bordet (SNL.no, skrevet av Rolf Bryn, sist oppdatert 3. desember 2020). Det var nok heller ikke vanlig med 6-hulls biljardbord på begynnelsen av 1800-tallet, og de mest populære biljardspillene i dag, engelske *snooker* og amerikanske *pool*, var ennå ikke oppfunnet.

Figur 3. *Portretter av Jacob og Lovise Aall. Pastell 1802 malt av Jens Juel. Stiftelsen Caroline og Knut Aalls Minde.*

Nicoline og Laura Aall ere to intresante forstandige ja man kan endog sige, lærde Piger, da de forstaa meget godt Tysk, Fransk, spille hver paa et Par Instrumenter, tegne og broderer osv serdeles godt og have læst meget. dog beside de ikke de Feil, som pleier at være forbunden med de saakalt lærde Fruentimer; da de ere huslige sim[p]le og søge ikke at bramme med deres Kundskaber, hvilket især klæder Damer slet. –

Jacob er en meget snild og munter Gut, som jeg holder meget af. –

Hofmand er vel ogsaa en snild Dreng, men vil gjerne være vigtig og ligner i det hele meget Herman[.] Dicta er en sød lille Pige, blot hun ikke bliver forkjælet. –

Hartman, Smaaguternes Lærer er et meget snild[t] Menneske. –

Jomfru Lundby, Guvernanten er et meget forstandig nethændt og intresant Fruentimmer, men vistnok tillige satirisk og kritiserende.

Denne Juul er en af de behageligste Ferier jeg paa lang Tiid har havt, – og jeg vil ønske, at ende min næste Dagbog saa vel tilfreds som jeg ende denne. 3 Aar ere rundne siden jeg begyndte den, vel har jeg havt mangen ubehagelig Time, især i dens Begyndelse, da foruden andre Ting Mindet om min saa elskede og nylig døde Moder, paa den Tid stod mere levende for min Erindring og følgelig var mere smertende, end nu, da Tidens helbredende Balsam efterhaanden har borttaget det bitre, og kun efterladt en vemodsfuld, men dog behagelig Erindring af min saa dyrebare elskede Moder. – Dog har jeg ikke Aarsag til at klage, da de behagelige Dages Antal langt overgaaer de ubehagelige. – Dog haaber jeg at de næste 3 Aar vil blive endnu behageligere, da mine Studeringer herefter vil blive mindre kjædelige, da jeg nu er over Videnskabernes Begyndelses Grunde, og jeg inden de næste tre Aars Forløb haaber, hvis ikke uforudseelige Ting skulde hende mig, at see min Flid og Faders Bekostninger paa mig, lønnet ved en vel overstaaet Artium. –

Gid blot ikke Tabet af nogen af mine Beslægtede og Venner maatte forbitre min Glæde! –